

Krzysztof Kołatka
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID 0000-0003-3709-5587

Nazwy sprzętów kuchennych w gwarach Krajny Część I. Przygotowywanie pożywienia¹

1. Sprzęty kuchenne jako subpole pola tematycznego KULINARIA – uwagi wstępne

Barbara Batko-Tokarz, zgodnie z autorską koncepcją trójstopniowej tematycznej klasyfikacji polskiej leksyki, w ramach której wyróżnia – w układzie hierarchicznym – 7 sfer, 45 pól oraz 205 podpól² (zob. Batko-Tokarz 2019: 135–174), słownictwo kulinarne sytuuje w obrębie pola piętnastego – JEDZENIE I JEGO PRZYGOTOWANIE (zob. Batko-Tokarz 2019: 209–212), mieszczącego się w sferze trzeciej, jaką stanowi – w ujęciu uczzonej – codzienne życie człowieka³ (zob. Batko-Tokarz 2019: 202–218)⁴.

¹ Ów szkic prezentuje fragmentaryczne wyniki szerzej zakrojonych dociekań nad słownictwem kulinarnym Krajny, zatytułowanych „Ło krajińscij jedzy...” *Gwary Krajny zwierciadłem kultury kulinarnej* (zob. też Kołatka 2022a, 2022b, 2023, 2024a, 2024b).

² Badaczka poddaje je także dokładniejszej charakterystyce (zob. Batko-Tokarz 2019: 163, 170, 180–276). Mimo że proponowany podział, opracowany na potrzeby *Wielkiego słownika języka polskiego* PAN pod red. P. Żmigrodzkiego (WSJP PAN), odnosi się do języka ogólnopolskiego, swoje zastosowanie dobrze odnajduje również w przypadku polszczyzny ludowej.

³ CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA to trzecia spośród siedmiu wyodrębnionych przez uczoną sfer. Pozostałe to: CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA, CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA, CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE, CZŁOWIEK I TECHNIKA, CZŁOWIEK I PRZYRODA oraz KATEGORIE FIZYCZNE (zob. Batko-Tokarz 2019: 163, 170, 180–276).

⁴ Kategoria ta, uwzględniająca leksemy – jak zaznacza badaczka – „[...] związane z codziennym funkcjonowaniem człowieka w jego najbliższym środowisku” (Batko-Tokarz

Uwagę przykuwa rozległy zakres tegoż pola, w granicach którego lingwistka lokuje nie tylko wyrazy dotyczące pożywienia *sensu stricto* (zob. Batko-Tokarz 2019: 209–212). Zdziwienia nie powinna budzić zatem jego heterogeniczna struktura, w której najważniejsze, centralne, miejsce zajmuje subpole RODZAJE POKARMU/POTRAWY I ICH CECHY⁵ (zob. Batko-Tokarz 2019: 209–210). Inne – wskazane przez Batko-Tokarz – podpola, mające mniej lub bardziej peryferyjny charakter, to: MIEJSCA, OSOBY, PRZEDMIOTY, SYTUACJE ZWIĄZANE Z JEDZENIEM; CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z PRZYZRĄDZANIEM JEDZENIA; CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z JEDZENIEM; UŻYWKI; PRZYPRAWY, SMAKI (zob. Batko-Tokarz 2019: 209–212)⁶.

W świetle tych założeń, mianem *kulinaryzmów*, czyli leksemów należących do pola KULINARIA, obdarzyć można również nazwy wszelkich sprzętów kuchennych.

Prymarym celem niniejszych rozważań jest kilkuaspektowa analiza krajeńskich⁷ nazw drobnych (ruchomych) artefaktów (utensyliów i urządzeń) z zakresu kultury kulinarnej, służących do przyrządzania posiłków⁸, w ujęciu semantycznym, genetycznym, formalnym oraz geograficznym.

2019: 203), obejmuje – poza kulinariami – również takie pola, jak: RODZINA, NAJBLIŻSZE ŚRODOWISKO ŻYCIA CZŁOWIEKA, UBRANIE, CZAS WOLNY, SPORT ORAZ PRACA (zob. Batko-Tokarz 2019: 202–218).

⁵ Za swoistą podgrupę/podkategorię pożywienia Batko-Tokarz uznaje również napoje (zob. teź 2019: 210; 2021: 22).

⁶ Wątki te B. Batko-Tokarz rozwija w artykule *Czego o jedzeniu i kulinariach dowiadujemy się z tematycznych klasyfikacji słownictwa* (zob. Batko-Tokarz 2021), w którym autorka bardzo precyzyjnie określa miejsce słownictwa kulinarnego we wcześniejszych klasyfikacjach (zob. Batko-Tokarz 2021: 11–12, 24–31), omawia wewnętrzne zróżnicowanie pola tematycznego gromadzącego tę leksykę (zob. Batko-Tokarz 2021: 24–31) oraz wskazuje na trudności z jego podziałem (zob. Batko-Tokarz 2021: 23–24; zob. również teź 2019: 209–210). W opinii uczoney, do najczęściej pojawiających się semantycznych klas nazw pożywienia należą: PIECZYWO; WYPIEKI, SŁODYCZE, DESERY; WYROBY MĄCZNE I ZBOŻOWE, KASZE; ZUPY; MIĘSO, WĘDLINY; TŁUSZCZE; RYBY; NABIAŁ, JAJKA; OWOCE; WARZYWA; ZIEMNIAKI; GRZYBY; PRZYPRAWY; DODATKI; NAPOJE, PICIE (zob. Batko-Tokarz 2021: 25–27). Opisywane pole *sensu largo* tworzą również następujące subpola: PRZYZRĄDZANIE JEDZENIA; CZYNNOŚCI ZWIĄZANE Z JEDZENIEM; MIEJSCA LUB OSOBY ZWIĄZANE Z JEDZENIEM; SPRZĘTY KUCHENNE ORAZ MIARY, UŻYWKI (zob. Batko-Tokarz 2021: 29–31).

⁷ Określenie *krajeńskie* pojawia się tu w znaczeniu ‘występujący w mowie Krajniaków, czyli mieszkańców Krajny – regionu położonego w północno-zachodniej Polsce, na styku Wielkopolski i Pomorza’.

⁸ Podjęte dociekania pomijają nazwy bardziej złożonych urządzeń (i ich części składowych), m.in. tych służących do wypieku chleba, a także sprzętów związanych z podawaniem i spożywaniem posiłków oraz przechowywania pożywienia. Tym (pod)klasom słownictwa kulinarnego zostaną poświęcone osobne szkice.

2. Wyposażenie krajeńskiej kuchni w świetle gwarowej leksyki

Rejestr zgromadzonych nazw, liczący 80 jednostek, zarówno tych obecnych w zasobie leksykalnym współczesnych Krajniaków, jak i tych, które przeszły już do ich językowego archiwum, ma charakter selektywno-dyferencyjny. Zawiera on przede wszystkim leksemy o proveniencji gwarowej⁹, a także – w mniejszym stopniu – wybrane słownictwo wspólnoodmianowe, mianowicie: elementy wykazujące jakiekolwiek różnice semantyczne (w wyniku specjalizacji, generalizacji bądź przeniesienia znaczenia), wyrazy, które – z punktu widzenia leksyki standardowej – znamionuje nacechowanie chronologiczne (archaizmy i wyrazy przestarzałe) lub stylistyczne (potoczny), wreszcie – leksykę odwołującą się do kulturowej specyfiki regionu¹⁰. Ze względu na silną wariantywność fonetyczną wynotowane nazwania wprowadzono do postaci ustandaryzowanej¹¹.

Wykaz ten opracowano w głównej mierze na podstawie słowników i atlasów gwarowych, dokumentujących językowe dziedzictwo Krajny. Otóż bazę materiałową stanowią publikacje naukowe – *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim* Władysława Brzezińskiego (dalej: SKBrzez), *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (dalej: AJK), *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (dalej: AJW); popularnonaukowe – *Mały słownik gwary krajeńskiej* Jowity Kęcińskiej-Kaczmarek (dalej: MSGK), a także amatorskie – *Słownik gwarowy Starej Wiśniewki* Eugeniusza Drobkiewicza i Bronisława Suchego, będący integralną częścią opracowania *Historia Starej Wiśniewki i okolicy. „Ocalmy od zapomnienia”* Bronisława Suchego, Eugeniusza Drobkiewicza i Jana Zawadzkiego (dalej: SGSW), oraz *Słowniczek gwary lokalnej: „Jak nasi dziadowie w ŁORZOŁKU godali”* Jadwigi Steinborn (dalej: SGL). Materiał wyekscerpowany z rzeczonych źródeł uzupełnia leksyka wynotowana z regionalnych książek kucharskich: *Przepisów na pierniki wiele na dni zwyczajne i na niedziele* w opracowaniu Jowity Kęcińskiej (dalej: PnP), *Smaków Krajny* pod redakcją Zofii Korpusik-Jelonkowej, wydanych staraniem Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie (dalej: SKr), oraz *Kulinarnych pejzaży Krajny*, opublikowanych przez Stowarzyszenie NASZA KRAJNA z Sępólna Krajeńskiego (dalej: KPKr).

Obecność słownictwa będącego przedmiotem dociekań poświadczono w ok. 40 krajeńskich miejscowościach: Bądeczu (SKBrzez), Błękwiecie (AJK),

⁹ Do tej grupy zaliczono również derywaty różniące się od ekwiwalentu ogólnopolskiego afiksem, a także zniekształcone pożyczki z polszczyzny standardowej.

¹⁰ Zebrane słownictwo obejmuje też leksemy nazywające desygnaty, które w krajeńskiej kuchni są już nieobecne.

¹¹ Odstępstwo od tej reguły stanowią warianty fonetyczne ilustrujące zmiany nie-regularne (niesystemowe).

Bługowie (SKBrzez), Buntowie (SKBrzez), Byszkach (AJK), Dębówku Starym (AJK), Drażnie (MSGK), Dzierżążenku (MSGK), Dźwiersznie Wielkim (AJK), Głubczynie (AJK, SKBrzez), Gromadnie (AJW), Jazdrowie (MSGK), Kaźmierzowie (AJK), Lutowie (AJK, MSGK), Łąkiem (AJK), Łobżenicy (MSGK), Małej Cerkwicy (AJK), Małym Buczku (MSGK), Mąkowsku (AJK), Morzewie (AJW), Mroczy (MSGK), Orzełku (AJK, SGL), Osowcu (MSGK), Podróźnej (AJK, AJW, MSGK, SKBrzez), Radawnicy (AJK), Rzadkowie (AJK), Sadkach (AJK), Skicu (AJK, MSGK), Starej Wiśniewce (AJK, SGSW), Stawnicy (AJK), Suchorączku (AJK), Sypniewie (AJK, MSGK), Szczerbinie (AJK), Śmiardowie Krajeńskim (SKBrzez), Świętej (MSGK), Wąwelnie (AJK, AJW), Wersku (MSGK), Wielkim Buczku (AJK, MSGK) oraz Zakrzewie (AJK)¹².

2.1. Semantyka

Wśród zgromadzonych jednostek zarysowują się trzy zasadnicze kategorie leksykalno-semantyczne.

Do pierwszej – najliczniejszej – z nich należą nazwy desygnujące naczynia kuchenne (46,3%): *blacha* ‘pojemnik do pieczenia ciasta’ (SKBrzez); *bratfanna* ‘podłużne żeliwne naczynie do pieczenia mięsa’ (SKBrzez); *donica* ‘gliniany garnek do kwaszenia mleka’ (AJW I 56); *doniczka* ‘gliniany garnek do kwaszenia mleka’ (AJW I 56); *dygle* ‘garunki’ (MSGK); *dzieża* 1. ‘duży garnek do rozczyńniania chleba’ (SKBrzez), 2. ‘naczynie klepkowe do zarabiania ciasta na chleb’ (AJW I 5; MSGK; SKBrzez); *dzieżka* 1. ‘naczynie klepkowe do zarabiania ciasta na chleb’ (AJW I 5), 2. ‘gliniany garnek do kwaszenia mleka’ (AJW I 56); *dziurślak* ‘cedzak, rodzaj dziurkowanej miseczki z dwoma uszkami lub z uszkiem i uchwytem’ (SKBrzez); *gajor* ‘naczynie do produkcji wina; gąsior’ (SKr); *garnek* ‘gliniany garnek do kwaszenia mleka’ (AJW I 56); *gastrulka* ‘nieduży garnek z rączką’ (SKBrzez); *grap* ‘garnek’ (SGL); *grapa* ‘większe naczynie do gotowania; garnek’ (KPKr; MSGK; SGSW; SKBrzez); *grapek* ‘mały garnek’ (SGL); *kopan(t)ka* 1. ‘naczynie o dnie półokrągłym, wydłużane z jednego kawałka drewna’ (AJK II 61; MSGK; PnP), 1a. ‘niecka wykonana z jednego kawałka drewna; mniejsza używana do wycierania masła, większa – do rozczyńniania i wygniatań chleba’ (SKBrzez), 1b. ‘naczynie drażone w drewnie do wyrabiania ciasta na chleb’ (AJW I 6); *kastrola* ‘garnek do parzenia kawy’ (MSGK); *kruka* ‘gąsior do wina’ (MSGK); *kwarta* 1. ‘naczynie (metalowe) o objętości 1 litra’ (MSGK; SKr), 2. ‘naczynie do wody’ (SGSW), 2a. ‘garnek z jednym uchem do nabierania wody o pojemności jednego litra’ (AJW I 58), 2b. ‘blaszane naczynie o pojemności ok. ¾ litra, z uszkiem, do nabierania wody z beczki, wiadra, garnka’ (SKBrzez); *kwartka* ‘półlitrowy garnek

¹² KPKr, PnP oraz SKr nie podają dokładniejszych informacji na temat lokalizacji przywoływanych jednostek.

z jednym uchem do nabierania wody' (AJW I 59); *litrówka* 'półlitrowy garnek z jednym uchem do nabierania wody' (AJW I 59); *panewka* 'patelnia' (PnP); *patelka* 1. 'patelnia' (AJW I 60), 1a. 'mała patelnia' (MSGK; SKBrzez); *patelnica* 'duża patelnia' (MSGK); *pitrolka* 'niewielki garnek z rączką' (MSGK); *pot* 'stary' garnek, naczynie' pejor (SKBrzez); *półkwarcie* 'półlitrowy garnek z jednym uchem do nabierania wody' (AJW I 59); *półkwartek* 'półlitrowy garnek z jednym uchem do nabierania wody' (AJW I 59); *rapota* 'stara miska, stare garnki' (MSGK); *s(z)tocek* 'półlitrowy garnek z jednym uchem do nabierania wody' (AJW I 59); *stuf* 'garnek z jednym uchem do nabierania wody o pojemności jednego litra' (AJW I 58); *stufiak* 'półlitrowy garnek z jednym uchem do nabierania wody' (AJW I 59); *sztoc* 'garnek z jednym uchem do nabierania wody o pojemności jednego litra' (AJW I 58); *top* 'duży garnek' (MSGK); *topek* 'garnuszek' (MSGK); *t(r)ygiel* 'bardzo duże naczynie do gotowania; kocioł' (MSGK; SGL; SKBrzez).

Drugą – nieco mniej liczną – klasę stanowią określenia narzędzi (przyborów) kuchennych (43,8%): *(u)bijak* 'pałka do ubijania kapusty w beczce' (AJW I 66; SKBrzez); *cadzka* 'sito do mleka' (AJK VII 332; MSGK; SKBrzez); *drybanek* 'żelazna podstawka o trzech nóżkach pod garnek; trójnóżek' (AJW I 49; SKBrzez; SKr); *du(ł)czek* 1. 'tłuczek' (MSGK; SGSW), 2. 'narzędzie do mieszania ciasta' (SKBrzez), 3. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków' (AJW I 65); *dukacz* 1. 'tłuczek' (SGL), 1a. 'tłuczek do miażdżenia (zwykle ziemniaków)' (MSGK), 2. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków' (AJW I 65), 3. 'pałka do ubijania kapusty w beczce' (AJW I 66; SKBrzez); *dułczak* 'mała pałka do rozcierania ziemniaków' (AJW I 65); *dziukacz* 1. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków' (AJW I 65), 2. 'pałka do ubijania kapusty w beczce' (AJW I 66; SKBrzez); *fyrlejek* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (AJK III 139); *karolka* 'duża drewniana łyżka kuchenna' (MSGK); *klaper* 'trzepaczka' (MSGK); *knerka/knyrka* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (AJK III 139; MSGK); *knypek* 1. 'mały, stary, zwykły nóż, kozik' (SKBrzez), 1a. 'mały nóż do ziemniaków' (AJW I 74); *knyrki* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (AJK III 139); *kopystka* 1. 'płaska łopatka drewniana do mieszania' (AJW I 63), 2. 'łyżka drewniana' (MSGK); *koziółek/koziółek* 'drewniany przyrząd do rozmieszania płynu' (AJW I 61; SKBrzez); *krajcerek* 'korkociąg' (SKBrzez); *kręciółek* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (MSGK); *krizel* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (AJK III 139); *kweccer* 'rozdrabniacz do ziemniaków' (SGL); *kwerlak/kwirlak/kwyrlak* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (MSGK; SKBrzez); *kwirlejka* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (MSGK); *łopatka* 1. 'płaska łopatka drewniana do mieszania' (AJW I 63), 1a. 'mieszadło w postaci rozszerzonej na jednym końcu deseczki, listwy,

służące do rozczyniania ciasta chlebowego' (SKBrzez), 2. 'drewniana większa płaska łyżka, używana do wyrabiania masła' (SKBrzez); *mątewka/mutewka* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (AJK III 139); *mieszała* 'płaska łopatka drewniana do mieszania' (AJW I 63); *probirer* 'zaostrzony patyk, służący do sprawdzania, czy ciasto, pączki są już upieczone' (SKBrzez); *rerak/ryrak* 'mieszak' *ekspr.* (SKBrzez); *rózki* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw' (AJK III 139); *stąpor* 'pałka do ubijania kapusty w beczce' (AJW I 66); *szprycka* 'strzykawka do ciasta' (SKBrzez); *tartka* 'narzędzie blaszane do tarcia żywności' (AJW I 67); *trybanek* 'żelazna podstawka o trzech nóżkach pod garnek; trójnóżek' (AJW I 49); *t(ł)uc(z)ek/tułczek* 1. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków' (AJW I 65), 2. 'pałka do ubijania kapusty w beczce' (AJW I 66); *warzqchew/warzochev/wa(n)rzuchew* 1. 'płaska łopatka drewniana do mieszania' (AJW I 63), 2. 'wydrążona (duża) łyżka drewniana' (AJK II 65; AJW I 62, 63; MSGK); *warzucha* 'wydrążona (duża) łyżka drewniana' (AJK II 65).

Znacznie rzadziej w analizowanym zbiorze reprezentowane są kulinaryzmy nazywające urządzenia kuchenne (i ich części) (12,5%): *centryfuga* 'wirówka oddzielająca śmietanę od mleka' (MSGK; SGL; SKBrzez); *duczek* 1. 'tłuczek w masielnicy' (AJK III 140), 2. 'krążek drewniany z otworami nasadzany na kij w masielnicy z tłuczkiem' (AJW I 33); *dukacz* 'tłuczek w masielnicy' (SKBrzez); *dziukacz* 'tłuczek w masielnicy' (SKBrzez); *gofernica* 'rodzaj dwustronnej patelni do pieczenia gofrów' (SKBrzez); *kierzanka* 'masielnica z tłuczkiem' (AJW I 32; MSGK; SKBrzez); *kierzenka* 'masielnica z tłuczkiem' (AJW I 32; MSGK; SGL; SGWS; SKBrzez); *prasa* 'stołek do wyciskania sera' (AJW I 39); *t(ł)uc(z)ek* 1. 'tłuczek w masielnicy' (AJK III 140), 2. 'krążek drewniany z otworami nasadzany na kij w masielnicy z tłuczkiem' (AJW I 33); *wafelnica* 'urządzenie do pieczenia wafli, rodzaj odwracającej się składanej patelni' (SKBrzez).

Powyższej klasyfikacji wymykają się – występujące w badanym materiale sporadycznie – leksemy, którym odpowiada wysoki stopień ogólności; to *pluralia tantum*: *statki* (AJW I 75, 76; MSGK; SGL; SGWS; SKBrzez) oraz *tokle* (MSGK), desygnujące 'naczynia kuchenne i stołowe'.

2.2. Stratyfikacja genetyczna

Wyekscerpowane jednostki tworzą zbiór o niejednolitej strukturze genetycznej; składają się nań dwie zasadnicze – wewnętrznie zróżnicowane – klasy: **nazwy rodzime** (55%) oraz **nazwy zapożyczone** (37,5%)¹³.

¹³ Rodowód zebranych nazw ustalono na podstawie następujących opracowań leksykograficznych: DUDEN (<https://www.duden.de/> – dostęp 10.01.2025), *Etymologiczny*

W opisywanym materiale zdecydowanie dominują **leksemy rodzimej proveniencji**. Do grupy jednostek odziedziczonych z prasłowiańszczyzny lub utworzonych na gruncie języka polskiego (także od dobrze zasymilowanych zapożyczeń) można włączyć takie kulinaryzmy, jak: (u)bijak [← (u)bijać ← psł. *bijati], cadzka [← *cedzić/cadzić* ← psł. *čěditi], donica [← psł. *dojŋnica ‘drewniane naczynie, do którego doi się mleko’], doniczka [← donica ← psł. *dojŋnica], du(t)czek [← dukać ‘miażdżyć’ ← płn. psł. *dukati ‘wydawać niewyraźny, dudniący odgłos; stukać, pukać’], dukacz [← dukać ‘jw.’ ← płn. psł. *dukati ‘jw.’], dułczak [← dukać ‘jw.’ ← płn. psł. *dukati ‘jw.’], dzieża [← psł. *dēža ‘drewniane naczynie (zwykle do rozczyniania ciasta na chleb)’], dzieżka [← dzieża ← psł. *dēža], dziukacz [← *dziukać* ‘rozcierać, miażdżyć uderzeniami’ ← dukać ‘jw.’ ← płn. psł. *dukati ‘jw.’], gajor [← *gąsior* ← *gęś* ← psł. *gęsь], garnek [← zach. psł. *grŋnъkъ ‘wypalone naczynie gliniane’], grapek [← *grap*], gofernica [← *gofry* ← fr. *gaufre* ‘gofr’], kierzanka [← *kierznia* ‘maszyna służąca do wyrobu masła lub margaryny’ (SJPDor) ← śr.-d.-niem. *kerne* (*karne*, *kirne*) ‘masielnica’], kierzanka [← *kierznia* ‘jw.’ ← śr.-d.-niem. *kerne* (*karne*, *kirne*) ‘jw.’], knypek [← *knyp* ‘krótki, spiczasty nóż (szewski)’ ← niem. *der Kneip* ‘scyzoryk, kozik; nóż szewski’], kopan(t)ka [← psł. *kopanъka ‘wydrażone naczynie podłużnego kształtu’], kopystka [← *kopyść* ‘drewniana łopata lub łyżka o długim trzonku’ ← psł. *kopystь ‘przedmiot przypominający kopyto lub nogę zakończoną kopytem’ ← psł. *kopyto ‘kopyto’ a. *kopyść* ‘jw.’ ← psł. *kopystь ‘coś, za pomocą czego można kopać, grzebać, ryć’ ← psł. *kopati ‘kopać, grzebać, ryć’], koziołek/koziełek [← *koziół/kozieł* ← psł. *kozьlъ], kręciołek [← *kręcić* ← psł. *krętititi], kwartka [← *kwarta* ← łac. *quarta* (*pars*) ‘ćwierć, czwarta część’], litrówka [← *litrowy* (*garnek*) ← *litr* ← fr. *litre* ← łac. *śred. litra* ‘miara cieczy’], łopata [← *łopata* ← psł. *lopata], mątewka/mutewka [← *mątew* ← *mącić* ← psł. *mōtiti], mieszała [← *mieszać* ← psł. *měšati], panewka [← *panew* ← psł. *pany, *panъve ‘rodzaj metalowego naczynia, rondel, patelnia’ ← st.-w.-niem. *phanna* ‘patelnia’], patelka [← *patel(l)a* ‘płaskie naczynie, zwłaszcza kuchenne’ ← łac. *patella*], patelnica [← *patelnia* ← *patel(l)a* ‘jw.’ ← łac. *patella*], różki [← *rózek/rożek* ← *róg* ← psł. *rogь], statki [← *statek* ← płn. psł. dial. *statъkъ ‘to, co stoi’], stąpor [← *stępa* ‘przyrząd do tłuczenia, kruszenia czego, najczęściej do obtłukiwania lub miażdżenia ziarna; rodzaj prymitywnych żaren’ (SJPDor) ← niem. *die Stampfe* ‘narzędzie, przyrząd do wbijania, ubijania’], s(z)tocek [←

słownik języka polskiego Andrzeja Bańkowskiego (zob. ESJP), *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* Augusta Lübbena (zob. MH), PONS (<https://pl.pons.com/> – dostęp 10.01.2025), *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge* Hermann Frischbiera (zob. PW), *Słownik etymologiczny języka polskiego* Wiesława Borysia (zob. SEJPB), *Słownik etymologiczny języka polskiego* Aleksandra Brücknera (zob. SEJPBr), *Słownik etymologicznego kaszubszczyzny* Wiesława Borysia i Hanny Popowskiej-Taborskiej (zob. SEK) oraz *Wielki słownik języka polskiego* PAN pod red. Piotra Żmigrodzkiego (zob. WSJP PAN).

sztoc ← niem. *das Stof* 'miara objętości, ok. 1 litra', *stufiak* [← *stuf* ← niem. *das Stof* 'jw.'], *szprycka* [← *szpryca* ← niem. *die Spritze* 'strzykawka'], *tartka* [← psł. **třka* 'narzędzie o chropowatej powierzchni służące do tarcia'], *t(ł)uc(z)ek/tułczek* [← *tłuc* ← psł. **telkti*], *topek* [← *top*], *wafelnica* [← *wafle* ← niem. *die Waffel* 'gofr'], *warzychew/warzochech/wa(n)rzuchew* [← *warzocha/warzącha* ← *warzecha* ← *warzyć* ← psł. **variti*], *warzucha* [← *warzyć* ← psł. **variti*].

Nazwy genetycznie obce, tj. zapożyczenia właściwe oraz derywaty od wyrazów obcych, będące wynikiem mechanizmów adaptacyjnych, reprezentowane są niemal wyłącznie przez **germanizmy** (36,3%) (o różnej chronologii i różnym stopniu adaptacji), wywodzące się nie tylko z niemieczyny ogólnej (czyli języka wysokoniemieckiego), zarówno standardowej, jak i potocznej, lecz także z odmian regionalnych i języka dolnoniemieckiego: *blacha* [← śr.-w.-niem. *blēch* 'blacha'], *bratfanna* [← niem. *die Bratpfanne* 1. 'brytfanna', 2. 'patelnia'], *centryfuga* [← niem. *die Zentrifuge* 'wirówka'], *drybanek* [← niem. *das Dreibein* 'trójnóg'], *dygle* [← d.-niem. *de Degel* 'tygiel', Pl. *Degels*], *fyrlejek* [← niem. *der Quirl* 'mątewka'], *gastrulka* [← d.-niem. *de Kastroll* 'rondel'], *grap* [← d.-niem. *de Grapen* 'żelazny garnek o trzech nożkach z dwoma uchwytami'], *grapa* [← d.-niem. *de Grapen* 'jw.'], *kastrola* [← d.-niem. *de Kastroll* 'jw.'], *klaper* [← niem. *die Klapper* 1. 'grzechotka', 2. 'kołatka', 3. 'wialnia'], *knerka/knyrka* [← niem. *die Knarre* 'grzechotka'], *knyrki* [← niem. *die Knarre* 'grzechotka'], *krajcerek* [← niem. *der Korkenzieher* 'korkociąg'], *krizel* [← d.-niem. *de Krisel* 'trzepaczka'], *kruka* [← niem. *der Krug* 1. 'dzban(ek)', 2. 'kufel'], *kweczer* [← niem. reg. *der Quetscher* 'praska do ziemniaków'], *kwerlak/kwirlak/kwyrłak* [← niem. *der Quirl* 'jw.'], *kwirlejka* [← niem. *der Quirl* 'jw.'], *pitrolka* [← *das Petroleum* 'nafta'], *pot* [← niem. *der Pott* 'garnek'], *prasa* [← śr.-w.-niem. *prässe* ← st.-w.-niem. *p(f)ressa* ← łac. śred. *pressa* 'prasa do wytłaczania winogron' ← łac. *pressō* 'uciskam, przygniatam'], *probirer* [← niem. *der Probierer* 'patyczek do ciasta'], *rerak/ryrak* [← niem. *rühren* 'mieszać'], *stuf* [← niem. *das Stof* 'jw.'], *sztoc* [← niem. *das Stof* 'jw.'], *top* [← niem. *der Topf* 'garnek'], *t(r)ygiel* [← śr.-w.-niem. *tegel, tigel* 'płaskie naczynie do topienia metali, wosku'].

W tej grupie należy odnotować również obecność **latynizmu** *kwarta* [← łac. *quarta* (*pars*) 'jw.']].

Za **konstrukcje hybrydalne** (5%), mieszane, niejednorodne ze względu na proveniencję, uznać można kontaminaty: *dziurślak*, jako efekt adideacji, powstały w wyniku połączenia rodzimego *dziura* i pożyczki z języka średnio-wysoko-niemieckiego – *durszlak* [← *dziura* ← psł. **dura*/**dura* ō *durszlak* ← śr.-w.-niem. *durchslac* 'cedzak'], *trybanek*, swoistą półkalkę, stanowiącą połączenie polskiego liczebnika *trzy* i niemieckiego *compositum* [← *trzy* ← psł. **trje* ō *das Dreibein* 'jw.']]¹⁴, a także złożenia z liczebnikiem *pół* oraz rzeczownikowym komponentem pochodzenia łacińskiego: *półkwarcie* [← *pół* ←

¹⁴ Forma *trybanek* może być także efektem ubezdźwięcznienia nagłosowej spółgłoski d-.

psł. **polъ* + *kwarta* ← łac. *quarta (pars)* 'jw.']; półkwartek [← *pół* ← psł. **polъ* + *kwarta* ← łac. *quarta (pars)* 'jw.'].¹⁵

Nazwami o niejasnej etymologii (3,8%) są natomiast: *karolka* 'duża drewniana łyżka kuchenna', *rapota* 'stara miska, stare garnki' oraz *tokle* 'naczynia kuchenne i stołowe'

2.3. Struktura formalna

W grupie charakteryzowanych nazw sprzętów kuchennych przeważają **wyrazy motywowane na płaszczyźnie formalnej** (65%) – zarówno **proste** (*simplicia*) (60%), jak i **złożone** (*composita*) (6,3%).

Najliczniejsze w analizowanym materiale **formacje proste**¹⁶, które w szerokim – leksykalno-semantycznym – ujęciu reprezentują kategorię nazw środków czynności (*nomina instrumenti*)¹⁷, zostały utworzone w procesie derywacji afiksальной (tu: sufiksальной) (53,8%), ujemnej (2,5%), mieszanej (ujemno-afiksальной) (1,3%) oraz paradygmatycznej (2,5%).

Derywaty afiksalne (przeważnie dewerbalne i denominalne, z rzadka – deadiektywne i denumeralne) konstruowane są za pomocą takich sufiksów, jak: **-acz**: *dukacz* [← *dukać*], *dziukacz* [← *dziukać*]; **-ak**: *bijak* [← *bijać*], *dułczak* [← *dukać*], *kwerlak/kwirlak/kwyrak* [← niem. *der Quirl*], *rerak/ryrak* [← niem. *rühren*], *stufiak* [← *stuf*], *ubijak* [← *ubijać*]; **-ała**: *mieszała* [← *mieszać*]; **-anka**: *kierzanka* [← *kierznia*]; **-ejek**: *fyrlejek* [← niem. *der Quirl*]; **-ejka**: *kwirlejka* [← niem. *der Quirl*]; **-ek**: *drybanek* [← niem. *das Dreibein*], *du(ł)czek* [← *dukać*], *grapek* [← *grap*], *knypek* [← *knyp*], *koziołek/koziełek* [← *koziół/kozieł*], *kraj-cerek* [← niem. *der Korkenzieher*], *s(z)tocek* [← *sztoc*], *t(ł)uc(z)ek/tułczek* [← *tluc*], *topek* [← *top*]; **-enka**: *kierzenka* [← *kierznia*]; **-ew**: *warząchew/warzochev/wa(n)rzuchew* [← *warzącha/warzocho*]; **-ica**: *patelnica* [← *patelnia*]; **-ka**: *cadzka* [← *cadzić*], *doniczka* [← *donica*], *dzieżka* [← *dzieża*], *gastrulka* [← d.-niem. *de Kastroll*], *knerka/knyrka* [← niem. *die Knarre*], *kopystka* [← *kopyść*], *kwartka* [← *kwarta*], *litrowka* [← (*garnek*) *litrowy*], *łopatka* [← *łopata*], *mątewka/mutewka* [← *mątew*], *panewka* [← *panew*], *patelka* [← *patel(l)a*], *szprycka* [← *szpryca*]; **-ki**: *knyrki* [← niem. *die Knarre*]; **-nica**: *gofernica* [← *gofry*], *wafelnica* [← *wafle*]; **-otek**: *kręciołek* [← *kręcić*]; **-or**: *stąpor* [← *stępa*]; **-ucha**: *warzucha* [← *warzyć*].

¹⁵ Niewykluczone, że wyraz *tokle* spokrewniony jest z czasownikiem (p)otoknąć 'opłukać' (zob. MSGP).

¹⁶ Do tej klasy włączono także leksemy pochodne od wyrazów obcych.

¹⁷ Badane jednostki leksykalne nierzadko cechuje swoista polifunkcyjność, toteż można je interpretować wielorako. Ponadto niektóre leksemy posiadają inną wartość kategoryalną, przynależąc do *nomina instrumenti* jedynie na podstawie kryterium semantycznego (por. np. Jaros 2009). Wykładniki formalne nie były tu zatem jedynym czynnikiem klasyfikującym.

Inne typy derywacji pojawiają się tu incydentalnie: ujemna: *grap* [← d.-niem. *de Grapen*], *grapa* [← d.-niem. *de Grapen*]; mieszana (ujemno-sufiksalna): *pitrolka* [← niem. *das Petroleum*]; paradygmatyczna: *dygle* [← d.-niem. *de Degel*], *statki* [← *statek*].

Struktury złożone (*composita*) (5%), czyli formacje derywowane od więcej niż jednej podstawy, pojawiają się tu marginalnie. W zebranym materiale ową grupę egzemplifikują tylko cztery leksemy: **kontaminaty**: *dziurślak* [← *dziura* & *durszłak*], *trybanek* [← *trzy* & *das Dreibein*] (AJW I 49), a także **kompozycje z interfiksem zerowym (-Ø-) i formantem (sufiksalnym lub paradygmatycznym)**: *półkwartek* [← *pół* + *kwarta*], *półkwarcie* [← *pół* + *kwarta*].

Znacznie uboższą klasę stanowią **leksemy niemotywowane**, tj. **niepodzielne słowotwórczo** (31,3%), do których zaliczono tu również zapożyczenia właściwe¹⁸. Zaszeregować można do niej następujące kulinaryzmy: *blacha*, *bratfanna*, *centryfuga*, *donica*, *dzieża*, *gajor*, *garnek*, *kastrola*, *klaper*, *kopan(t)ka*, *krizel*, *kruka*, *kwarta*, *kweczer*, *pot*, *prasa*, *probirer*, *różki*¹⁹, *stuf*, *sztoc*, *tartka*, *top*, *t(r)ygiel*.

2.4. Geografia

Kryterium terytorialne pozwala wyodrębnić na gruncie analizowanego słownictwa pięć klas²⁰.

I. Leksemy szerokoterytorialne i ogólnogwarowe (26,3%): *blacha* [oggwar]; *cadzka* [Kasz, Kuj, Maz, Pom pd]; *centryfuga* [Kuj, Mp, Maz, Pom pd, Śl, Wp]; *dzieża* [oggwar]; *dzieżka* [Kasz, Maz, Mp, Pom pd]; *grapa* [Kasz, Maz, Mp, Pał, Pom pd, Wp]; *kierzanka* [Kasz, Kuj, Maz pn, Mp, Pom pd, Wp]; *kierzenka* [Kasz, Maz, Mp pn, Pom pd, Wp]; *kopanka* [Kasz, Kuj, Maz, Mp, Pał, Pom pd, Śl, Wp]; *kopystka* [oggwar]; *koziołek/koziełek* [Kuj, Maz, Mp, Pom pd, Śl, Wp]; *kwarta* [Maz pn, Mp, Pom pd, Śl, Wp]; *kwerlak* [Kasz, Kr, Śl, Wp]; *łopatka* [oggwar]; *mątwka* [oggwar]; *patelka* [Kr, Kuj, Pał, Maz, Mp, Wp]; *półkwarcie* [Kr, Kuj, Mp, Wp]; *statki* [oggwar]; *t(t)uc(z)ek* 1. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków', 2. 'tłuczek w masielnicy' [Maz, Mp, Pom pd, Śl, Wp]; *tygiel* [oggwar]; *ubijak*

¹⁸ Za jednostki zleksykalizowane, niemotywowane słowotwórczo, uznano tu również niemieckie *composita*.

¹⁹ Leksem *różki* klasyfikuję tutaj jako derywat semantyczny.

²⁰ Zasięgi poszczególnych kulinaryzmów ustalono na podstawie danych z kartoteki *Słownika gwar polskich* (zob. KSGP). Niektóre leksemy o zróżnicowanej semantyce zaszeregować można do różnych grup. W przypadku tych jednostek podano zakres znaczeniowy, w jakim funkcjonują one na danym obszarze.

[Kr, Maz, Wp]; *warząchew* 1. 'płaska łopatka drewniana do mieszania', 2. 'wydrążona (duża) łyżka drewniana' [oggwar].

II. Leksemy o zasięgu rozproszonym (występujące w gwarach Krajny i mowie mieszkańców regionów niesąsiednich) (11,3%): *gajor* [Kr, Mp]; *kręciołek* [Kr, Maz pn]; *kweczer* [Kr, Śl]; *kwirlak/kwyrłak* [Kr, Śl]; *mutewka* [Kasz, Mp, Pom pd]; *półkwartek* [Kr, Mp, Maz pd]; *tłuczek* 'pałka do ubijania kapusty w beczce' [Kr, Śl]; *trygiel* [Kr, Maz pn, Śl]; *warzochem* 'wydrążona (duża) łyżka drewniana' [Kr, Maz].

Kulinaryzmy lokujące się w dwóch kolejnych grupach dobrze egzemplifikują – znamionującą gwary Krajny – przejściowość, *notabene* najbardziej eksponowaną przez uczonych właściwość regionu, stanowiącą bezspornie *differentia specifica* mowy Krajniaków (zob. np. Kołatka 2020: 77–83)²¹.

III. Leksemy występujące w gwarach Krajny, Wielkopolski właściwej, Pałuk i Kujaw (15%): *bijak* [Kr, Pał]; *donica* [Kr, Kuj, Wp]; *doniczka* [Kr, Pał, Wp]; *drybanek* [Kr, Pał, Wp]; *dukacz* 'tłuczek w masielnicy' [Kr, Kuj, Pał]; *garnek* [Kr, Wp]; *knypek* [Kr, Wp]; *kwartka* [Kr, Wp]; *kwirlejka* [Kr, Wp]; *prasa* [Kr, Kuj, Pał, Wp]; *stąpor* [Kr, Wp]; *tartka* [Kr, Wp].

IV. Leksemy występujące w gwarach Krajny i Polski północnej (Pomorza południowego²², Kaszub oraz północnego Mazowsza) (11,3%): *grap* [Kasz, Kr]; *grapek* [Kasz, Pom pd]; *kastrola* [Kasz, Maz pn, Pom pd]; *kruka* [Kasz, Pom pd]; *panewka* [Kasz, Maz pn, Pom pd]; *stuf* [Pom pd]; *topek* [Kasz, Pom pd]; *trygiel* [Kasz, Pom pd]; *wa(n)rzuchew* 1. 'płaska łopatka drewniana do mieszania', 2. 'wydrążona (duża) łyżka drewniana' [Kasz, Pom pd].

Leksykalną wyjątkowość mowy Krajniaków poświadcza zaś ostatnia grupa. Znalazły się w niej jednostki, których obecność udokumentowano jedynie w gwarach krajeńskich:

V. Leksemy izolowane (występujące wyłącznie w gwarach Krajny) (45%): *bratfanna*; *du(ł)czek*; *dukacz*; *dułczak*; *dygle*; *dziukacz*; *dziurślak*; *fyrlejek*; *gastrulka*; *gofernica*; *karolka*; *klaper*; *knerka/knyrka*; *knyrki*; *kopantka*;

²¹ Cechę tę dostrzegł już w pierwszej połowie ubiegłego wieku Kazimierz Nitsch, który skonstatował, że Krajna – wraz z sąsiednimi Borami Tucholskimi – jawi się jako „[...] językowo widoczne przejście od Wielkopolski do Kaszub” (Nitsch 1957: 93).

²² Termin *Pomorze południowe* odnosi się tu do takich regionów, jak: Bory Tucholskie, Kociewie, Krajna, Lubawskie, Malborskie, Sztumskie, a także Ziemia Chełmińsko-Dobrzyńska (por. MSGP).

krajcerek; krizel; litrówka; mieszała; patelnica; pitrolka; pot; probirer; rapota; rerak/ryrak; różki; stufiak; szprycka; sztoc; s(z)tocek; t(t)uc(z)ek/tułczek
 1. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków', 2. 'krążek drewniany z otworami nasadzany na kij w masielnicy z tłuczkiem'; *trybanek; tokle; top; wafelnica; warzucha*.

3. Nazwy sprzętów kuchennych jako integralny komponent krajeńskiej leksyki kulinarnej – uwagi końcowe

Przedstawione w niniejszym szkicu słownictwo odzwierciedla wprawdzie niewielki, lecz niebywale istotny fragment materialnej kultury ludowej Krajny, która już od dłuższego czasu – podobnie zresztą jak gwary – przeżywa głęboki regres²³. Nie powinno dziwić zatem, że niebagatelna część przywołanej leksyki znana jest współczesnym Krajniakom jedynie biernie bądź ma charakter recesywny.

Na poziomie semantycznym uwagę przykuwają takie zjawiska, jak: synonimia (oboczność jednostek w obrębie podsystemu leksykalnego tej samej gwary) i heteronimia (oboczność jednostek między podsystemami leksykalnymi różnych gwar) (por. np. Pelcowa 2023: 42). Najbardziej rozbudowane ciągi synonimiczne/heteronimiczne odnoszą się najczęściej do nazw podręcznych artefaktów, utensyliów, przykładowo: *fyrlejek* – *knerka/knyrka* – *knyrki* – *koziołek/koziełek* – *kręciołek* – *krizel* – *kwerlak/kwirlak/kwyrak* – *kwirleja* – *mątwka/mutewka* – *różki* 'mieszadełko używane do mieszania składników przyrządzanych potraw'; *bijak* – *dukacz* – *dziukacz* – *stąpor* – *t(t)uc(z)ek/tułczek* – *ubijak* 'pałka do ubijania kapusty w beczce'; *kwartka* – *litrowka* – *półkwarcie* – *półkwartek* – *stufiak* – *s(z)tocek* 'półlitrowy garnek z jednym uchem do nabierania wody'; *karolka* – *kopystka* – *warząchew/warzochech/wa(n)rzu-chew* – *warzucha* '(duża) drewniana łyżka kuchenna'.

Nieobca mowie Krajniaków jest również (quasi-)polisemia, którą egzemplifikują choćby struktury semantyczne takich leksemów, jak: *t(t)uc(z)ek/tułczek* 1. 'pałka do ubijania kapusty w beczce', 2. 'mała pałka do rozcierania ziemniaków', 3. 'tłuczek w masielnicy', 4. 'krążek drewniany z otworami nasadzany na kij w masielnicy z tłuczkiem'; czy *warząchew/warzochech/wa(n)rzu-chew* 1. 'płaska łopatka drewniana do mieszania', 2. 'wydrążona (duża) łyżka drewniana'.

²³ Jej przejawy już coraz częściej można podziwiać jedynie w muzeach, skansenach i izbach pamięci. Najbogatsze zbiory znajdują się w Muzeum Etnograficznym im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu (zob. np. Polakiewicz 1980), Muzeum Kultury Ludowej w Osieku nad Notecią oraz Muzeum Ziemi Żłotowskiej w Żłotowie.

Na poziomie genetycznym z kolei – pomimo wyraźnej przewagi nazw rodzimych (55%) – niepodobna zignorować stosunkowo wysokiej frekwencji germanizmów (36,3%), będącej konsekwencją zarówno językowej, jak i kulturowej interferencji²⁴, determinowanych przez wzmożone kontakty Krajanaków z ludnością pochodzenia niemieckiego²⁵.

Na płaszczyźnie formalnej większość – aż 53,8% – stanowią konstrukcje proste sufiksalne. Do najbardziej produktywnych formantów należą takie przyrostki, jak: *-ak*, *-ek* oraz *-ka*.

W odniesieniu do aspektu geograficznego zaskakiwać może nieco fakt, że – pomimo charakterystycznej przejściowości, pograniczności gwar opisywanego regionu – w wyekscerpowanym materiale udało się wydzielić słownictwo typowo krajeńskie, dyferencyjne względem nie tylko polszczyzny ogólnej, ale i innych gwar ludowych. Stanowi ono aż 45% zgromadzonej leksyki.

Mimo że prezentowany zbiór obejmuje 80 jednostek leksykalnych, pomija on niebywale bogatą i zróżnicowaną leksykę z zakresu wypieku pieczywa. Zważywszy na wysoki status chleba w tradycyjnej kulturze kulinarnej (również w wymiarze aksjologicznym) oraz specyfikę chłopskiej diety, polegającej w znacznej mierze na dominacji produktów i dań jarskich (zob. Kołatka 2023), skonstatować należy, iż słownictwo rzeczzonego mikropola tematycznego bez wątpienia zasługuje na odrębne opracowanie.

Rozwiązanie skrótów

AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, red. Z. Stieber, z. II, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965; z. III, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966; z. VII, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.

AJW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, t. I: *Gospodarstwo domowe – pożywienie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.

ESJP – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.

KPKr – *Kulinarne pejzaże Krajny*, Kwidzyn 2015.

KSGP – kartoteka *Słownika gwar polskich*, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37544/> (dostęp 20.01.2025).

²⁴ Nie bez znaczenia pozostaje tu również fakt, że gospodarstwa niemieckie były z reguły bogatsze i nowocześniejsze, a co za tym idzie – znacznie lepiej wyposażone. Kierunek transmisji kulturowej w tym przypadku nie powinien zatem zaskakiwać.

²⁵ Ów fenomen warunkowały w głównej mierze takie czynniki, jak: kilkufalowe osadnictwo niemieckie w XV, XVI i XIX stuleciu, przynależność Krajny do zaboru pruskiego, włączenie jej zachodniej części, zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego z 1919 r., do Republiki Weimarskiej, wysoki procent ludności pochodzenia niemieckiego na Krajinie wschodniej, w międzywojniu wchodzącej w skład II Rzeczypospolitej, a także okupacja niemiecka w latach 1939–1945.

- MH – A. Lübben, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Norden und Leipzig 1888, <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11023642?page=,1> (dostęp 16.01.2025).
- MSGK – J. Kęcińska-Kaczmarek, *Mały słownik gwary krajeńskiej*, Złotów–Wielki Buczek 2017.
- MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2010.
- PnP – *Przepisów na piernici wiele na dni zwyczajne i na niedziele*, oprac. J. Kęcińska, Wielki Buczek 2003.
- PW – H. Frischbier, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*, t. I: A–K, Berlin 1882, <https://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/dlibra/doccontent?id=14077> (dostęp 16.01.2025); t. II: L–Z, *Nachträge und Berichtigungen*, Berlin 1883, <https://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/dlibra/doccontent?id=14078> (dostęp 16.01.2025).
- SEJPB – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEJPBr – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- SEK – W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I: A–Č, Warszawa 1994; t. II: D–J, Warszawa 1997; t. III: K–O, Warszawa 1999; t. IV: P–S, Warszawa 2002; t. V: Ś–Ż i *Suplement*, Warszawa 2002; t. VI: *Indeksy wyrazowe do tomów I–V* (z płytą CD), Warszawa 2010.
- SGL – J. Steinborn, *Słowniczek gwary lokalnej: „Jak nasi dziadowie w ŁORZOŁKU godali”*, Kamień Krajeński 2022.
- SGSW – E. Drobkiewicz, B. Suchy, *Słownik gwarowy Starej Wiśniewki*, [w:] B. Suchy, E. Drobkiewicz, J. Zawadzki, *Historia Starej Wiśniewki i okolicy. „Ocalmy od zapomnienia”*, Stara Wiśniewka 2012.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SKBrzez – W. Brzeziński, *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskiem*; t. I: A–G, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982; t. II: H–N, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987; t. III: O–PRY, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1992; t. IV: PRZ–T, Warszawa 1995; t. V: U–Ż oraz *Uzupełnienia*, Wrocław 2009.
- SKr – *Smaki Krajny*, red. Z. Korpusik-Jelonkowa, Złotów 2013.
- WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, Kraków 2007–, <https://www.wsjp.pl/> (dostęp 9.01.2025).

Inne skróty

- a. – albo
- d.-niem. – dolnoniemiecki
- ekspr. – ekspresywnie
- fr. – francuski
- jw. – jak wyżej
- Kasz – Kaszuby
- Kr – Krajna
- Kuj – Kujawy

łac. – łaciński
łac. śred. – łacina średniowieczna
Maz – Mazowsze
Maz pd – Mazowsze południowe
Maz pn – Mazowsze północne
m.in. – między innymi
Mp – Małopolska
niem. – niemiecki
niem. reg. – niemiecki regionalny
np. – na przykład
oggw – ogólnogwarowy
Pał – Pałuki
Pl. – *der Plural* ‘liczba mnoga’
p.-łac. – późnołaciński
płn. psł. – północnoprąsłowiański
płn. psł. dial. – północnoprąsłowiański dialektny
Pom pd – Pomorze południowe
por. – porównaj
psł. – prąsłowiański
Śl – Śląsk
st.-w.-niem. – staro-wysoko-niemiecki
śr.-d.-niem. – średnio-dolno-niemiecki
śr.-w.-niem. – średnio-wysoko-niemiecki
Wp – Wielkopolska
zach. psł. – zachodnioprąsłowiański
zob. – zobacz

Bibliografia

- Batko-Tokarz B., 2019, *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*, Kraków.
- Batko-Tokarz B., 2021, *Czego o jedzeniu i kulinariach dowiadujemy się z tematycznych klasyfikacji słownictwa*, [w:] *Polskie kulinaria. Aspekty historycznojęzykowe, regionalne i kulturowe*, red. R. Przybylska, D. Ochmann, Kraków, s. 11–35.
- Jaros I., 2009, *Nazwy środków czynności w gwarach łęczycko-sieradzkich. Studium słowotwórczo-leksykalne*, Łódź.
- Kołatka K., 2020, *Tożsamość regionalna mieszkańców Krajny. Studium językowo-kulturowe*, Bydgoszcz.
- Kołatka K., 2022a, *Ańtop, ćrulki i wintbojtel, czyli o krajeńskich germanizmach kulinarnych*, „Prace Filologiczne” LXXVII, s. 145–165.
- Kołatka K., 2022b, *Cło młóżna znoliść w krajińscij grołpie, czyli o nazwach zup w gwarach Krajny*, [w:] *Polszczyzna w różnych jej aspektach. Język polski dawniej i dziś*, red. A.S. Dyszak, A. Paluszak-Bronka, Bydgoszcz, s. 105–124.

- Kołatka K., 2023, Chłop je mięso, kiedy kura chora albo on chory, czyli o ludowej węgekuchni w świetle krajeńskiej leksyki, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” LXXI, s. 63–84.
- Kołatka K., 2024a, Kaszka fraszka, jarzyna perzyna, chleb trawa, mięso potrawa, czyli o nazwach produktów i dań mięsnych w gwarach Krajny, [w:] *Miasto. Przestrzeń różnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Świącicka, M. Peplińska, t. 9, Bydgoszcz, s. 105–120.
- Kołatka K., 2024b, Z badań nad słownictwem kulinarnym Krajny – eintopf, „LingVaria” XIX(2/38), s. 237–251.
- Nitsch K., 1957, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław–Kraków.
- Pelcowa H., 2023, *Dziedzictwo leksykalne wyznacznikiem tożsamości regionu lubelskiego*, Lublin.
- Polakiewicz M., 1980, *Tradycyjne wiejskie naczynia i sprzęty do przygotowywania i przechowywania pokarmów z obszaru Polski północnej w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Toruniu. Katalog (wybór)*, Toruń.

Źródła internetowe

DUDEN, <https://www.duden.de/> (dostęp 10.01.2025).

PONS, <https://pl.pons.com/> (dostęp 10.01.2025).

Streszczenie

Jednym z (peryferyjnych) subpól tematycznych, sytuujących się w granicach pola kulinaria, są sprzęty kuchenne. Celem artykułu jest kilkupłaszczyznowa – semantyczna, genetyczna, formalna oraz geograficzna – charakterystyka 80 krajeńskich kulinaryzmów, desygnujących dawne i współczesne drobne artefakty służące do przygotowywania pokarmów. Przedmiot opisu stanowi leksyka wyekscerpowana z atlasów gwarowych, (popularno)naukowych i amatorskich opracowań leksykograficznych, a także regionalnych książek kucharskich, prezentujących językowe i kulturowe dziedzictwo Krajny. Przeprowadzona analiza wykazała, że do kategorii najliczniej reprezentowanych w obrębie badanego słownictwa należą: (a) nazwy naczyń kuchennych [46,3%], (b) jednostki rodzimej proveniencji [55%], (c) struktury motywowane słowotwórczo proste afiksalne [53,8%] oraz (d) leksemy występujące wyłącznie w mowie Krajniaków (dyferencyjne w stosunku zarówno do języka ogólnopolskiego, jak i innych gwar ludowych) [45%].

Kitchen equipment names in Krajna dialects Part I. Food preparation

Abstract

Kitchen equipment is included in one of the (peripheral) thematic subfields within the field of the culinary arts. This paper aims at a multi-level – semantic, genetic, formal and geographical – profile of eighty Krajna culinary terms that designate

past and contemporary small artefacts used for preparing food. The focus is on the terms excerpted from dialectal atlases, (popular) science and non-professional lexicographic studies, as well as regional cookery books showing the linguistic and cultural heritage of Krajna. The analysis demonstrated that the categories most frequently represented in the investigated vocabulary include the following: a) names of kitchen vessels [46.3%], b) units of native origin [55%], c) word formation-driven simple structures (affixal structures) [53.8%]; d) lexemes occurring exclusively in the speech of the people of Krajna (that are differential in relation to both the standard Polish language and other regional folk dialects) [45%].

Słowa kluczowe: słownictwo gwarowe, leksyka kulinarna, sprzęty kuchenne, Krajna, gwary krajeńskie

Keywords: dialectal vocabulary, culinary terms, kitchen equipment, Krajna, Krajna dialects